

ΑΓΓΕΛΟΥ Π. ΜΑΤΘΑΙΟΥ

Ναξιακά σημειώματα

1. Τὸ τείχος τῆς Νάξου

Σὲ πρόσφατο ἄρθρο¹ περὶ τῶν ἐπιγραφῶν τῆς Νάξου ἀναφερόμενος σὲ ἐκείνες ποὺ τεκμηριώνουν τὴν ὑπαρξὴ δημοσίων κτισμάτων καὶ κατασκευῶν στὴν πόλη περιέλαβα καὶ τὸν ἐλλιπὴ κατάλογο *ἐπιδόσεως IG XII Suppl. 192* ὡς τεκμήριο τῆς ὑπάρξεως τείχους. Περαιτέρω ἐσημείωνα (σημ. 88) ὅτι δὲν εἶναι βέβαιον ὅτι ἡ *ἐπίδοσις* ἀφορᾷ σὲ τείχος. Ἐὰν τὸ γράψω ἐδῶ ἀναλυτικώτερα· δὲν εἶναι ἀπολύτως βέβαιον, διότι τῆς κρισίμου λέξεως σώζονται μόνον τὰ δύο ἀρχικὰ γράμματα καὶ ὁ ἐκδότης τῆς ἐπιγραφῆς Hiller de Gaertringen τὴν συμπληρώνει μὲ ἐρωτηματικό (εἰς τὴν τε[ιχοποιίαν]).²

Ἄσφαλῶς ἡ ἀβεβαιότης ἀφορᾷ μόνον στὴν ἐπιγραφικὴ μαρτυρία περὶ τοῦ τείχους, διότι οἱ φιλολογικῆς μαρτυρίες εἶναι ἰσχυρότατες· περιορίζομαι σὲ τρεῖς, δύο τοῦ 5ου αἰ. καὶ μία τοῦ 1ου αἰ. π.Χ.

Ἡ πρώτη, τοῦ Ἡροδότου (5, 34), ἀφορῶσα στὴν πολιορκία τῆς πόλεως ἀπὸ τοὺς Πέρσες κατὰ τὴν πρώτη ἐκστρατεία τῶν ἐναντίων τῆς Ἑλλάδος, αὐτὴν τῶν Δάτιδος καὶ Ἀρταφέρνης, εἶναι εὐθεῖα: οἱ γὰρ ὦν Νάξιοι οὐδὲν πάντως προσεδέκοντο ἐπὶ σφέας τὸν στόλον τοῦτον ὀρμήσεσθαι. ἐπεὶ μέντοι ἐπύθοντο, αὐτίκα μὲν ἐσηνεύοντο τὰ ἐκ τῶν ἀγρῶν ἐς τὸ τείχος, παρεσκευάσαντο δὲ ὡς πολιορκησόμενοι καὶ σῖτα καὶ ποτά, καὶ τὸ τείχος ἐσάξαντο. καὶ οὗτοι μὲν παρεσκευάζοντο ὡς παρεσομένου σφι πολέμου, οἱ δ' ἐπεῖτε διέβαλον ἐκ τῆς Χίου τὰς νέας ἐς τὴν Νάξον, πρὸς πεφραγμένους προσεφέροντο καὶ ἐπολιόρκεον μῆνας τέσσερας. ὡς δὲ τὰ τε ἔχοντες ἦλθον χρήματα οἱ Πέρσαι, ταῦτα κατεδεδαπάνητό σφι, καὶ αὐτῶ τῷ Ἀρισταγόρῃ προσαναισίμωτο πολλά, τοῦ πλεῦνός τε ἐδέετο ἢ πολιορκίῃ, ἐνθαῦτα τείχεα τοῖσι φυγάσι τῶν Ναξίων οἰκοδομήσαντες ἀπαλλάσσοντο ἐς τὴν ἡπειρον κακῶς πρήσσοντες.

Εὐχαριστῶ τὴν Γεωργία Μαλούχου, διότι ἐδιάβασε τὸ κείμενο καὶ μὲ περιέσωσε ἀπὸ σφάλματα καὶ τὴν Δήμητρα Μεσσήνη γιὰ τὴν ἐκδοτικὴ φροντίδα τῆς.

1. Ἄ. Π. Ματθαίου, *Οἱ ἐπιγραφές τῆς Νάξου*, στὸν τόμο *Νάξος. Πρακτικὰ τοῦ ΣΤ' Ἐπιστημονικοῦ Συνεδρίου «Ἡ Νάξος διὰ μέσου τῶν αἰῶνων»* Δαμαριώνας Νάξου 30.8–2.9.2018, ἐπιμ. Βασ. Φραγκουλόπουλος, Ἀθήνα 2021, τόμ. Α', 281-295, ἐιδικῶς σελ. 292-293.

2. Ἡ πρότασις συμπληρώσεως εἶναι τοῦ U. Wilamowitz, βλ. *AM 36* (1911) 283. Ὁ Π. Νίγδελις, *Πολίτευμα καὶ κοινωνία τῶν πόλεων τῶν Κυκλάδων κατὰ τὴν Ἑλληνιστικὴν καὶ Αυτοκρατορικὴν ἐποχὴ*, Θεσσαλονίκη 1990, 251 σημ. 247, στηριζόμενος στὴν ἀνάγνωση τοῦ Ἰ. Α. Ναυπλιώτη, *AM 36* (1911) 283, ΤΕΛΕ[- -], –γιὰ τὴν ὁποία σημειώνεται στὴν δημοσίευσή τῆς ἐπιγραφῆς ὅτι εἶναι ἀμφισβητήσιμος–, ἐπρότεινε τὴν συμπλήρωση εἰς τὴν τελε[ίωσιν τοῦ τείχους]. Στὰ τρία χωρία, στὰ ὅποια παραπέμπει, χρησιμοποιεῖται τὸ σύνθετο ῥῆμα συντελείω. Στὴν τελευταία παραπεμπόμενη ἐπιγραφή, *Syll.*³ 799 I.30, γίνεται χρῆσις καὶ τοῦ οὐσιαστικοῦ *τελείωσις* (τοῦ ἔργου, ἐν προκειμένῳ τῆς ἀγορᾶς). Βεβαίως τὸ οὐσιαστικὸν χρησιμοποιεῖται καὶ γιὰ τὴν δήλωσις ὀλοκληρώσεως κατασκευῆς, βλ. *LSJ*⁹ s.v.

Ἡ δεύτερη, τοῦ Θουκυδίδου (1, 98.4, 137.2), εἶναι ἔμμεση καὶ ἀφορᾶ στὴν πολιορκία τῆς πόλεως ἀπὸ τοὺς Ἀθηναίους κατὰ τὴν ἀποστασία τῶν Ναξίων ἀπὸ τὴν Α΄ Ἀθηναϊκὴ συμμαχία (469 π.Χ.).³

1, 98.4: Ναξιοὶ δὲ ἀποστᾶσι μετὰ ταῦτα ἐπολέμησαν καὶ πολιορκίᾳ παρεστήσαντο, πρώτη τε αὕτη πόλις ξυμμαχίς παρὰ τὸ καθεστηκὸς ἐδουλώθη, ἔπειτα δὲ καὶ τῶν ἄλλων ὡς ἐκάστη ξυνέβη.

1, 137.4: ἐν ἧ (sc. Πύδνα) ὀλκάδος τυχῶν (sc. Θεμιστοκλῆς) ἀναγομένης ἐπ' Ἴωνίας καὶ ἐπιβὰς καταφέρεται χειμῶνι ἐς τὸ Ἀθηναίων στρατόπεδον, ὃ ἐπολιόρκει Νάξον.

Ἡ τρίτη, εὐθεῖα αὐτῆ, ὅπως καὶ ἡ πρώτη, εἶναι τοῦ Διοδώρου Σικελιώτου. Ἀφορᾶ στὴν πολιορκία τῆς πόλεως ἀπὸ τοὺς Ἀθηναίους ὑπὸ τὸν στρατηγὸ Χαβρία, ὀλίγον πρὸ τῆς ναυμαχίας τῆς Νάξου (376 π.Χ.).⁴

15, 34.3-6: μετὰ δὲ ταῦτα Χαβρίας μὲν ὁ τῶν Ἀθηναίων ναύαρχος μετὰ τοῦ στόλου παντὸς πλεύσας ἐπὶ τὴν Νάξον συνεστήσατο πολιορκίαν. προσαγαγὼν δὲ τοῖς τείχεσι μηχανάς, καὶ διὰ τούτων σαλεύσας τὰ τεῖχη, σπουδῆν εἰσεφέρειτο βίᾳ κρατῆσαι τῆς πόλεως. ἅμα δὲ τούτοις πραττομένοις Πόλλις ὁ τῶν Λακεδαιμονίων ναύαρχος κατέπλευσε βοηθήσων τοῖς Ναξίοις. γενομένης δὲ φιλοτιμίας ἀμφοτέροι συγκατέβησαν εἰς ναυμαχίαν, καὶ τὰς ναῦς διατάξαντες ἐπέπλεον ἀλλήλοισι.⁵

Παρέθεσα ἡ ἐμνημόνευσα τρεῖς ἀσφαλεῖς περὶ τοῦ τείχους τῆς Νάξου μαρτυρίες, γιὰ νὰ τονίσω ὅτι παρὰ ταῦτα, καθ' ὅσον γνωρίζω, ἡ ἀρχαιολογικὴ σκαπάνη, κατὰ ἀτυχή συγκυρίαν, ἔχει φέρεи μέχρι στιγμῆς στὸ φῶς ὀλίγα μόνον κατάλοιπα⁶ τοῦ τείχους τῆς πόλεως τῶν κλασικῶν χρόνων.

2. Εἰς ἐπιγραφήν *HOPON* 17-21 (2004-9), 487, ἀρ. 8, εἰκ. 7 καὶ 8

Στὸ λήμμα τῆς ἐπιγραφῆς ἡ ἐκδότις Βούλα Μπαρδάνη σημειώνει ὅτι ἡ χάραξη τῶν γραμμάτων εἶναι ἐπιμελέστατη. Πράγματι· καὶ μόνον πρὸ ὀλίγου καιροῦ, παρὰ τὸ ὅτι εἶχα ἀπογράψει τὴν ἐπιγραφή (MN 5749) τὸ 1977 καὶ τὴν εἶχα ἐπανελέγξει τὸ 1991, ἐπρόσεξα ὅτι τὰ γράμματά της εἶναι ὅμοια πρὸς ἐκεῖνα τῆς παλαιόθεν γνωστῆς ἐπιγραφῆς τῶν Νυμφέων Μυχιέων *IG* XII 5, 53 (MN 116). Παραθέτω φωτογραφίες καὶ τῶν δύο πρὸς παραβολὴν (εἰκ. 3, 4).

3. Ἐχω ἤδη ὑποστηρίξει ὅτι πιθανώτατα τὸ πολεμικὸ συμβάν, ἐξ αἰτίας τοῦ ὁποῖου ἀπώλεσαν τὴν ζωὴ των οἱ δύο ἀδελφοὶ τοῦ ἐπιτυμβίου ἐπιγράμματος ποὺ ἐδημοσίευσά στὸν *HOPON* 10-12 (1992-1998) 411-418 (*SEG* 48, 1124), εἶναι ἡ ἀποστασία τῆς Νάξου καὶ ἡ πολιορκία τῆς πόλεως ἀπὸ τοὺς Ἀθηναίους.

4. Τὴν μαρτυρία τοῦ Διοδώρου ὅσον ἀφορᾶ στὴν σύγκρουση Ἀθηναίων καὶ Ναξίων συμπληρώνει ἐμμέσως τὸ Ἀττικὸ ψήφισμα *IG* II² 179. Δὲν πρόκειται ἀπλῶς περὶ ψηφίσματος *συμβόλων* – αὐτὴ ἦταν ἡ κρατούσα γνώμη τῆς ἔρευνας–. Διὰ τοῦ ψηφίσματος χρονολογούμενου στὸ ἔτος τῆς ναυμαχίας τῆς Νάξου (376) ἡ ἀμέσως μετὰ, οἱ Ἀθηναῖοι καθόρισαν κατὰ τινὰ τρόπον τὰ *πράγματα* τῶν Ναξίων καὶ τοὺς ὄρους συνυπάρξεως τῶν δύο ἀντιμαχομένων μερίδων τῆς πόλεως, τῶν λακωνιζόντων ὀλιγαρχικῶν, τοὺς ὁποῖους ἐπολιόρκησε ὁ Χαβρίας, καὶ τῶν φιλαθηναίων δημοκρατικῶν, καθὼς καὶ τὸ μέλλον ὅσον κατεδικάσθησαν, τῶν πρωταιτίων ὀλιγαρχικῶν, βλ. Ἀ. Π. Ματθαίου, *Γραμματεῖον* 9 (2020) 55-63 καὶ 74-75.

5. Πρὸβλ. Σχολ. εἰς Αἰλ. Ἀριστ. *Παναθην.* 173.6 (ἔκδ. Dindorf).

6. Οἱ Χρ. Καροῦζος καὶ Ν. Μ. Κοντολέων, Ἀνασκαφαὶ ἐν Νάξῳ. *ΠΑΕ* 1937, 115-122, εἰδ. σελ. 118-119, σημ. 1. Στὴν δεκαετία τοῦ '90, μάλλον πρὸς τὶς ἀρχές της, στὴν ὁδὸ ἀπὸ τὴν πόλη πρὸς τὶς Ἐγγαρές, δεξιὰ καθὼς πορεύεται κανεὶς πρὸς τὰ ἐκεῖ, λίγο μετὰ τὴν στροφὴν γιὰ τὴν περιφερειακὴ ὁδὸ τῆς πόλεως, κατὰ μῆκος τῆς παριάς τοῦ δρόμου μοῦ εἶχαν κινήσει τὴν περιέργεια μεγάλοι ἀδρῶς κατεργασμένοι λίθοι ἀπὸ γρανίτη, ὅχι λίγοι τὸν ἀριθμὸ καὶ ὅχι κατὰ χώραν, χρησιμοποιημένοι ὡς ὄριο συνορεύοντος πρὸς τὴν ὁδὸ ἀγροῦ· βλ. τὶς εἰκ. 1, 2, – εἶναι λήψεις τῆς 24ης.7.23 τοῦ ἀδελφικοῦ φίλου μου Δήμου Κόντου–. Θὰ μπορούσαν ἀραγε οἱ λίθοι νὰ προέρχονται ἀπὸ τὸ τεῖχος τῆς πόλεως; Σημειωτέον ὅτι «ἐκτισμένα διὰ γρανίτου» ἦσαν καὶ τὰ λείψανα τοῦ τείχους, τὰ ὁποῖα μνημονεύονται στὴν ἐκθεση (βλ. ἄνωτ.) τῶν Καροῦζου – Κοντολέοντος.

Ἡ περαιτέρω παρατήρησις τοῦ κειμένου καὶ τὸ παροξυντικὸ ἐρώτημα τῆς Γεωργίας Μαλούχου, ἐὰν ὄντως τὸ ὄνομα τοῦ πρώτου στίχου εἶναι γυναικὸς (Ἑρμῶ) καὶ ἡ ἐπιγραφὴ ἐπιτύμβια, μὲ ὁδήγησαν νὰ προτείνω μίαν ἄλλη ἐκδοχή, –προσοχὴ ὁμιλῶ περὶ ἐκδοχῆς καὶ μόνον–. Ἡ κατάληξις -ω μπορεῖ νὰ εἶναι ἡ συνηρημένη Ἴωνικὴ κατάληξις τῶν πρωτοκλίτων κυρίων ὀνομάτων,⁷ –εἶχα ἄλλωστε κατὰ νοῦν τὸ ἐπιγραφικὸ χάραγμα Μελάντω τῆς Σάμου–.⁸ Ἡ παραδοχὴ, ἐὰν πράγματι ἰσχύη, ὁδηγεῖ στὴν πρότασι ὅτι ἡ ἐπιγραφὴ εἶναι ὄρος ἱεροῦ (ἢ τεμένους).

Τοῦ ὑστέρου 5ου αἰ. π.Χ.

Ἑρμῶ :

Ἐξαυλίω.

Ἑρμῶ = Ἑρμοῦ. Γιά τὸ ἀμάρτυρο ἐπίθετο Ἐξαύλιος πρβλ. *IG XII 8, 359* (Θάσος, περὶ τὸ 450 π.Χ.): Ἀρτέμιδο[ς] | Ἑπταυλῆς | Ἐκάτης· ἐπίσης *IByzantion 20*: Διὶ Ἐναυλίω· βλ. *LSJ⁹ Suppl. s.v. ἐναύλιος*· epithet of Zeus, perh. as god of the farm, L. Robert, *Hellenica* 10, 34· πρβλ. καὶ τὸ κύριο ὄνομα Μεσαύλιος, Ὁμ. *Ὀδυσ.* ιδ' 449 καὶ 455.

Ἀπὸ τὴν περιοχὴ τοῦ τόπου εὐρέσεως, «τὸ φρέαρ Γιαμπουρά» παρὰ τὸ Γυμνάσιον τῆς Νάξου, δὲν προκύπτει κάποιο στοιχεῖο γιὰ τὴν θέσι τοῦ ἱεροῦ ἢ τεμένους τῆς θεότητος· ἀπὸ ἐκεῖ προέρχονται λογῆς εὐρήματα, τὰ πλείστα προσιδιάζουν στὴν λατρεία τῆς Δήμητρος.⁹

Ἡ λατρεία τοῦ Ἑρμοῦ ἦταν ἄγνωστη προηγουμένως στὴν Νάξο.¹⁰

3. Ἡ ἀναθηματικὴ ἐπιγραφὴ τοῦ [Κλ]εοφῆρου

Μνεῖα: Ν. Μ. Κοντολέων, *ΠΑΕ* 1950 [1951], 280· τὸ κείμενο δίδει ὁ ἴδιος στὰ *ΠΑΕ* 1954, 336-337 (SEG 16, 478). Ἐπανεξεδόθη ὑπὸ Ἀ. Π. Ματθαίου, *Γραμματεῖον* 2 (2013) 74-76.

Ἡ ἐπιγραφὴ περιλαμβάνεται¹¹ στὸν συλλογικὸ τόμο *Das Heiligtum von Gyroulas bei Sangri auf Naxos*, V. Lambrinouidakis – A. Ohnesorg (Hrsg.), Athen 2020, Kat. F1 1.13, σελ. 77. Παρὰ τὴν

7. Γιά τὴν ἰωνικὴν κατάληξιν τῆς γενικῆς πρωτοκλίτων ὀνομάτων σὲ -ω βλ. Buck, *The Greek Dialects*, Chicago 1968, παρ. 41.4, 182.10 καὶ A. Thump – A. Scherer, *Handbuch der griechischen Dialekte*, Heidelberg 1959, II, 255, ὅπου καὶ παραδείγματα.

8. Μνεῖα καὶ ἀπεικόνισις: Κ. Τσάκου – Μαρία Βιγλάκη-Σοφιανού, *Ἡ ἀρχαία Σάμος καὶ τὰ Μουσεία τῆς*, (Κοινοφελὲς Ἴδρυμα Ἰωάννη Σ. Λάτση), Ἀθήνα 2012, 258· σχόλια, Ἀ. Π. Ματθαίου, *Σημείωμα περὶ ἐγκαρῶν ἐπιγραφῆς ἐκ Σάμου*, *Γραμματεῖον* 12 (2023) 47-48.

9. Βλ. Ν. Ζαφειρόπουλος, *Αρχ. Δελτ.* 16 (1960) [1962] 250-251. Πέραν τῶν κεραμικῶν εὐρημάτων τοῦ φρέατος ἀποφασιστικὴ γιὰ τὴν ἀναγνώριση τῆς λατρείας τῆς Δήμητρος ἦταν ἡ εὐρεση τῆς ἐνεπιγράφου τραπέζης, –τὸ ἐπεσήμανε ὁ Ζαφειρόπουλος–, τῆς *Τριάδος*, τῆς *Δήμητρος*, τῆς *Κόρης* καὶ τοῦ *Διὸς Εὐβουλέως* στὴν ἴδια περιοχὴ ἀπὸ τὸν Ν. Μ. Κοντολέοντα (*Αρχ. Δελτ.* 14, 1931-32 [1935] Παράρτημα σελ. 50 (*IG XII Suppl.* p. 104, no. 196). Ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὸ ἀνασκαφὲν ἀπὸ τὸν Χρ. Ντούμα ὀλίγα χρόνια ἀργότερα φρέαρ «Γυμνασίον» προέρχεται μετὰξὺ τῶν ἄλλων καὶ «ικανὸς ἀριθμὸς ὑδριῶν»· τὰ εὐρήματα συσχετίσθησαν ἀπὸ τὸν ἀνασκαφέα μὲ ἀνάλογα ἀπὸ ἄλλα φρέατα τῆς περιοχῆς καὶ μάλιστα τοῦ φρέατος «Γιαμπουρά» καὶ ἀποδόθησαν στὸ Θεσμοφόριον, «τὸ ὁποῖο τοποθετεῖται εἰς τὴν θέσιν αὐτὴν» (*Αρχ. Δελτ.* 18, 1963 [1965] Β' 2 Χρον., 275· ὁ συντάκτης παραπέμπει στὴν δημοσίευσιν τοῦ Κοντολέοντος καὶ στὴν ἐκθεσιν τοῦ Ζαφειρόπουλου). Βλ. καὶ Ματθαίου, *HOPOΣ* 10-12 (1992-1998) 419-422, ἐιδικῶς 420-421. Στὴν σελ. 421 παρατίθεται μαρτυρία τῆς μακαρίτισσας Εὐρυδίκης Κοντολέοντος ὅτι κατὰ τὸν καθαρισμό τοῦ χώρου ἔξω ἀπὸ τὴν πίσω αὐλὴν τοῦ Γυμνασίου, ἀπὸ τὴν ὁποία προέρχεται ἡ εὐρεθεῖσα τὸ 1933 ἀπὸ τὸν Κοντολέοντα ἐνεπιγράφη τράπεζα, βρέθησαν μικρὰ ἀγγεῖα, κυρίως ὑδρίες, τμήματα κέρονων, λύχνου, μικρὲς γυναικείες προτομές, εἰδώλια ὑδροφόρων, κλπ.

10. Ὅλος ἐμμέσως συνδέεται ὁ Ἑρμῆς πρὸς τὴν Νάξο· ὁ θεὸς παρακληθεὶς ἀπελευθέρωσε τὸν Ἄρη πού ἐκρατεῖτο ἔγκλειστος ἀπὸ τὸν Ὄτο καὶ τὸν Ἐφιάλτη καὶ ἐκεῖνος κατέφυγε στὴν Νάξο (βλ. Σχόλια εἰς Ὁμήρου *Ἰλιάδα* E 385-386, ed. H. Erbse).

11. Ἐπίσης περιλαμβάνεται στὴν ἀδημ. διδ. διατριβὴ τῆς Ἀλ. Σφυρόερα, *Νάξος. Συμβολὲς στὴν Αρχαιολογία καὶ Ἱστορία τοῦ νησιοῦ ἀπὸ τὴν Γεωμετρικὴν ἕως καὶ τὴν Αυτοκρατορικὴν ἐποχὴν*, (Εθνικὸ καὶ

λεπτομερή περιγραφή του λίθου και των σχετικών αναγκαίων στοιχείων (τόπου ευρέσεως, διαστάσεων, ύψους και σχήματος των γραμμάτων, ἀρ. εὐρ.) και της βιβλιογραφίας, δὲν δίδεται τὸ ἀπαραίτητο στὶς ἐπιγραφικὲς δημοσιεύσεις κριτικὸ ὑπόμνημα, ὥστε ὁ ἀναγνώστης νὰ γνωρίζῃ τὴν κριτικὴ θεμελίωση τοῦ παρεχομένου κειμένου. Τὸ παραθέτω καὶ πάλιν ἐδῶ:

[Θ]ε[σ]έβης Κοντ., [Κλ]εοφέρης Ματθ.

Ἡ προταθεῖσα ἀνάγνωσις προέρχεται ἐξ αὐτοψίας τοῦ λίθου (16.6.80) καὶ ἐπανεπιλημμένης ἐπανεξετάσεώς του, ὅταν ἀπέκειτο στὴν ἀποθήκη τοῦ Μουσείου Νάξου, καὶ ἐξ ἐκτύπων, τριῶν τοῦ Ν. Μ. Κοντολέοντος¹² καὶ ἐνὸς τοῦ ὑπογραφομένου.

Τὰ ὀνόματα, τὸ σπάνιο Κλεοφέρης, καὶ τὸ πατρωνυμικὸ Κρηθεύς, καθὼς καὶ τὰ τῆς λατρείας τῶν ἀναγραφομένων θεοτήτων, Δήμητρος, Κόρης, Διὸς Εὐβουλέως καὶ Βαυβοῦς ἐσχολίασα ἤδη στὴν ἀναδημοσίευση τῆς ἐπιγραφῆς.

4. Εἰς ἀρχαϊκὴν ἀναθηματικὴν ἐπιγραφὴν Ἀπόλλωνος

Μνεῖα: Β. Κ. Λαμπρινουδάκης, *ΠΑΕ* 1979, 253 (SEG 31, 744)· ἔκδ.: Lambrinouidakis, *Das Heiligtum von Gyroulas*, Kat. F1 1.7, σελ. 75-76 (σχέδιο τοῦ κιονίσκου καὶ τῆς ἐνεπιγράφου πλευρᾶς ὑπὸ Μ. Κορρέ).

Στὴν ἔκδοση τὸ κείμενο (χαραγμένο βουστροφηδόν) παρατίθεται κατὰ τὴν φιλολογικὴ μεταγραφή¹³ τὸ μεταγράφο κατὰ τὰ κρατοῦντα στὶς ἐπιγραφικὲς ἐκδόσεις:

- - - | μ' ἀνεθ[έ]την ἐκηβόλ[οι] Ἀπόλλωνι.

Συμφώνως πρὸς τὸν ἐκδότη οἱ ἀναθέτες ἦσαν δύο. Ἡ ἐρμηνεία προσκρούει στὴν κατάληξη τοῦ ρήματος τοῦ δυϊκοῦ ἀριθμοῦ. Ἐφ' ὅσον ἡ ἐπιγραφὴ χρονολογεῖται, καὶ ὀρθῶς, στὸ 2ο ἡμισυ τοῦ βου αἰ. π.Χ. ὁ μακρὸς φθόγγος ε (= η) τῆς καταλήξεως θὰ ἔπρεπε νὰ δηλοῦται διὰ τοῦ γράμματος Ε. Θὰ μπορούσε νὰ ἰσχυρισθῆ κανεὶς ὅτι ἐδῶ συμβαίνει ὅ,τι καὶ στὴν ἐπιγραφὴ τοῦ Ἀλξήνορος, ὅπου τὸ μακρὸ ε (= η) τῆς τρίτης συλλαβῆς τοῦ ρήματος ἐποίησεν ἀποδίδεται διὰ τοῦ γράμματος Η. Ἀλλὰ τὴν ἐπιγραφὴ τοῦ Ἀλξήνορος χρονολογεῖ ἡ Jeffery (*LSAG* Naxos 12) περὶ τὸ 490-475 καὶ συμφώνως πρὸς τὰ γραφόμενά της (σ. 292): «the signature of the Naxian sculptor Alxenor on a grave-stele in Boiotia shows that the Naxian xi 2 (Ξ) has now been replaced by the more normal type 1 (Χ), and also that *ē was now being spelt with eta, as in Ionic elsewhere».

Τοῦ κιονίσκου τὰ γράμματα εἶναι ἰκανῶς παλαιότερα. Ἐπὶ πλέον τὰ δύο παρατιθέμενα σχέδια (εἰκ. 22· α: ὀλοκλήρου τοῦ λίθου· β: τῆς ἐνεπιγράφου ἐπιφανείας), ὅπου εἰκονίζεται ἡ ἐπιγραφὴ, ἔχουν μεταξύ τους ὀλίγες διαφορὲς· μία ἐξ αὐτῶν εἶναι ἡ σχεδίασις τοῦ πρώτου γράμματος τοῦ 3ου στίχου· στὸ σχέδιο α τὸ γράμμα εἶναι βέβαιον Η, στὸ β τὸ γράμμα εἶναι, τὸ πιθανώτερον, Η (κλειστὸ Η) ἢ θὰ μπορούσε νὰ εἶναι (ὀλίγον πιθανόν) καὶ Ε. Ἐπίσης τὸ κρίσιμο γράμμα Τ τῆς καταλήξεως (-την) εἶναι ἀβέβαιον.¹⁴

Καποδιστριακὸ Πανεπιστήμιο Αθηνῶν. Τμήμα Ἱστορίας καὶ Αρχαιολογίας), Αθήνα 2011 (non vidi), 2011, 245. Ἡ διατριβὴ μνημονεύεται στὸν ὡς ἄνω συλλογικὸ τόμο, ἀπὸ ὅπου καὶ ἐπῆρα τὴν παραπομπή.

12. Τὴν συλλογὴ ἐκτύπων τοῦ Ν.Μ.Κ. ἐδώρισε ἡ σύζυγός του Εὐρυδίκη Κοντολέοντος (†1998) στὴν Ἑλληνικὴ Ἐπιγραφικὴ Ἑταιρεία, ὅπου καὶ φυλάσσεται.

13. Τὸ κείμενο δίδεται κατ' ἀρχὰς σὲ μεγαλογράμματο (δι' ἀρχαϊκῶν τυπογραφικῶν χαρακτήρων) μεταγραφή καὶ κατόπιν σὲ μικρογράμματο μεταγραφή.

14. Ἰχνος τοῦ μεταγεγραμμένου ὑποστίκτου Τ δὲν σημειοῦται στὰ δύο σχέδια.

Τὴν ἐπιγραφὴ εἶδα καὶ ἀντέγραψα στὶς 18.8.1980 (καὶ πάλιν στὶς 12.8.90). Τὸ πρῶτο γράμμα τοῦ 3ου στίχου εἶναι πιθανώτατα Η (κλειστὸ Η), διακρίνεται καὶ στὴν φωτογραφία (εἰκ. 5).¹⁵ Λέγω *πιθανώτατα*, διότι οἱ ἄνω καὶ κάτω ὀριζόντιες γραμμὲς εἶναι ἐλαφρῶς πῶς ἀβαθέστερες τῆς ὀριζ. μεσαίας καὶ τῶν δύο καθέτων· ἐπειδὴ τὸ μάρμαρο εἶναι χονδροκόκκο καὶ ἡ ἐνεπίγραφη ἐπιφάνεια σὲ πολλὰ σημεῖα ἐφθαρμένη, δὲν μπορεῖ κανεὶς νὰ εἶναι ἀπολύτως βέβαιος· γιὰ τὸν λόγο αὐτὸ ἐπέλεξα νὰ ὑποστήξω τὸ γράμμα.

Κλίνω πρὸς τὴν ἀνάγνωσι (στίχ. 2/3): ἀνέθ[ε|κ]Ἢν (= ἀνέθηκεν). Τοῦ Κ ἴσως σώζεται ἀχνὸ τὸ ἄκρον τῆς ἄνω λοξῆς κεραίας· ἐπειδὴ τὸ ἶχνος εἶναι ἀβέβαιο, προτίμησα νὰ τὸ θέσω ἐντὸς ἀγκυλῶν.

Συμφώνως πρὸς τὴν προτεινόμενη μεταγραφὴ θεωρῶ πιθανώτερον ὅτι ὁ ἀναθέτης εἶναι ἕνας.

Σημειωτέα τὰ ἐξῆς: 1) Γιὰ τὴν ἀπόδοσι τοῦ ἀρχικοῦ μακροῦ *ā, τὸ ὁποῖο στὶς περισσότερες Ἰωνικὲς διαλέκτους κατέληξε ε μακρόν (η), στὶς πρώιμες ἀρχαϊκὲς ἐπιγραφὲς τῆς Νάξου χρησιμοποιεῖται κατὰ κανόνα τὸ κλειστὸ Η (Θ), βλ. λ.χ. τὴν ἐπιγραφὴ τῆς *Νικάνδρης* καὶ τοῦ *Εἰθουκαρτίδου*,¹⁶ Jeffery, *LSAG* Naxos 2 καὶ 3, 291, πίν. 55 καὶ 303-304 ἀντιστοίχως· ὄχι ὅμως ἀποκλειστικῶς, βλ. τὴν γραπτὴ ἐπιγραφὴ (dipinto) Ἀφροδίτη, στὸν λαϊμὸ ἀμφορέως τοῦ δευτέρου τετάρτου ἢ τῶν μέσων τοῦ 7ου αἰ. π.Χ., *LSAG* Naxos 1, 291, 303 καὶ τὴν ἐπιγραφὴ τοῦ Ἀλεξιτίδου *Das Heiligtum von Gyroulas* Kat. F1 1.1, σελ. 70. Καὶ στὶς δύο χρησιμοποιεῖται τὸ ἀνοικτὸ Η.

Καὶ στὴν σχολιαζόμενη ἐπιγραφὴ τὸ μακρὸ ε τῆς δευτέρας συλλαβῆς τοῦ ἐπιθέτου τοῦ θεοῦ (*ἐκηβόλος*) δηλοῦται διὰ τοῦ ἀνοικτοῦ Η, πρβλ. τὴν ἐπιγραφὴ τοῦ Θεολίστεω (= Θεολίστου).¹⁷

2) Στὴν κατάληξι τοῦ ρήματος ἐμφανίζεται τὸ γνωστὸ καὶ ἀπὸ ἀρχαϊκὲς ἐπιγραφὲς ἄλλων Ἀττικο-ιωνικῶν νησιῶν τῶν Κυκλάδων (Δήλου, Κέας, Σύρου, Νάξου) φαινόμενο τῆς ἀποδόσεως τοῦ βραχέος φωνήεντος ε διὰ τοῦ γράμματος Η ἐκ παραλλήλου πρὸς τὴν χρῆσι τοῦ γράμματος Ε γιὰ τὴν ἀπόδοσι μόνου τοῦ μακροῦ ε, –ἀλλὰ κάποτε καὶ τοῦ βραχέος–, πρβλ. *LSAG* Delos 43 καὶ Syros 49, πίν. 57. Τὸ φαινόμενο σχολιάζει ἡ Jeffery, *LSAG* 296-297. Κατάλογο τῶν ἐπιγραφῶν παρέσχε πρὸ ἀρκετῶν ἐτῶν ὁ ὑπογραφομένος.¹⁸

Τὸ βραχὺ ε στὴν σχολιαζόμενη ἐπιγραφὴ δηλοῦται¹⁹ στὸν μὲν 2ο στίχο κανονικῶς διὰ τοῦ γράμματος Ε (ἀνε-), ἐνῶ στὸν 3ο στίχο διὰ τοῦ, πιθανώτατα κλειστοῦ, Η (Θ).²⁰

3) Στίχ. 4. Τὸ ἰῶτα τῆς καταλήξεως τοῦ ὀνόματος τοῦ θεοῦ δὲν σώζεται στὸν λίθο, ὥστε πρέπει νὰ συμπληρωθῇ: Ἀπόλλου[ι].

15. Βλ. καὶ *Das Heiligtum von Gyroulas*, πίν. 130 1.7.

16. Στὴν προτεινόμενη ἀνάγνωσι θὰ ἐπανέλθω.

17. Βλ. Ἄ. Π. Ματθαίου, Θεολίστεω μνήμα, *HOPOS* 2 (1984) 167-173, εἰδ. σελ. 167 (μνήμα).

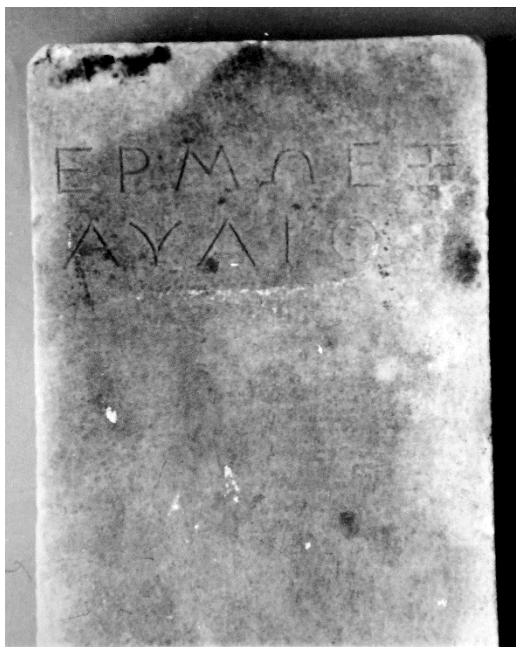
18. Βλ. ἐνθα ἄνωτ. (σημ. 17), 171-173· πρβλ. καὶ L. H. Jeffery, *The Local Scripts of Archaic Greece*. Revised Edition with a Supplement by A. W. Johnston, Oxford 1990, 467.

19. Γιὰ τὴν χρῆσι στὴν ἴδια ἐπιγραφὴ συγχρόνως τῶν γραμμάτων Ε καὶ Η γιὰ τὴν ἀπόδοσι τοῦ βραχέος φθόγου ε πρβλ. στὸν κατάλογο ποῦ δίδεται στὴν ὡς ἄνω δημοσίευσσι, (ἀνωτ. σημ. 17), βλ. τοὺς ἀρ. 3 (*Hesperia* 33, 1964, 333-341, πίν. 64), ἀρ. 10 (*LSAG* Delos 43a).

20. Τὸ ἴδιο γράμμα χρησιμοποιεῖται καὶ στὴν ἐπιγραφὴ τῆς *Νικάνδρης*, *LSAG* Naxos 2, γιὰ τὴν ἀπόδοσι τοῦ βραχέος ε τῆς καταλήξεως Δεινοδίκη (= -κεω).

Εικ. 1-2. Τμήματα μανδρότοιχου άγρου παρά την έπαρχιακή όδο Χώρας (Νάξου) – Έγγαρων.
(Λήψεις Δημ. Κόντου, 24.7.23)

Εικ. 3. Η έπιγραφή MN 5749

Εικ. 4. Ό όρος τών Νυμφέων Μυχιέων (IG XII 5, 53)

Ναξιακά σημειώματα

Εικ. 5. Ἡ ἀναθηματικὴ ἐπιγραφή τοῦ Ἀπόλλωνος